

Mečislovo Reinio laisvai versto *Psichologijos vadovėlio* psichologijos terminų reikšmė ir kilmė

RITA KATELYTĖ

Lietuvių kalbos institutas

Mečislovo Reinio 125-osioms gimimo metinėms

2009 m. vasario 5 d. sukako 125-eri metai, kai gimė vienas iš pirmųjų lietuvių psichologų Mečislovas Reinys (1884–1953). Tai žymi, šviesi asmenybė – kunigas, vyskupas, arkivyskupas, pedagogas, profesorius, visuomenininkas, politikas, politinis kalinys. Nuo 1922 m. tuometiniame Kauno universitete M. Reinys vadovavo Teologijos-filosofijos fakulteto Psichologijos katedrai, taip pat dėstė bendrąją psichologiją, lyginamąją ir pedagoginę psichologiją, vadovavo psichologijos pratyboms. Tuo metu nebuvo jokio lietuviško psichologijos vadovėlio, todėl M. Reinys laisvai išvertė į lietuvių kalbą prof. Georgijaus Čelpanovo¹ *Psichologijos vadovėli*. Jo prakalboje teigama, kad „vertimas yra laisvas, kad nebūtų tiek žymu svetimos kalbos. Be to, buvo reikalo kai kas pakeisti, kai kas pridėti“ (Reinys 1921: IV). Pakeistos iliustracijos, sumažintas paveikslėlių skaičius, skyriai suskirstyti į paragrafus. M. Reinys skundžiasi, kad buvo sunku su terminais, todėl jis „naudojosi terminais iš I. Vabalo Gudaičio „Asmenybės tyrinėjimo programos“, Rygiškių Jono „Mūsų žodynėlio“, Z. Žemaičio „Geometrijos ir trigonometrijos terminų“, M. Šikšnio „Aritmetikos ir algebras terminų žodynėlio“, I. Elisono „Trumpas zoologijos terminų projektas“ ir kai kuo kita“ (Reinys 1921: V). Kadangi vadovėlis verstas laisvai, daug teksto yra paties M. Reinio, todėl toliau straipsnyje šis vadovėlis bus vadinamas M. Reinio *Psichologijos vadovėliu* (šaltinio santrumpa – MR).

M. Reinio *Psichologijos vadovėlis* yra nemažos apimties (242 p.), jį sudaro trys dalys ir 38 skyriai. Pirmojoje dalyje rašoma apie pažinimo psichologiją, pateikiamas bendrosios žinios apie jutimą, antrojoje – apie jausmų psichologiją, dėstomos bendrosios žinios apie jausmus, trečiojoje – apie

¹ Georgijus Čelpanovas (1862–1936) – rusų psichologas, logikas, filosofas.

valios psichologiją, valingus ir nevalingus judesius. Vadovėlio pradžioje yra išspausdinta autoriaus prakalba, kurioje parodoma psichologijos svarba, paaiškintas vadovėlio sudarymo principas. Pabaigoje įdėtas nedidelis psichologijos terminų žodynėlis. Be to, vadovelyje šalia dalies lietuviškų terminų skliaustuose pateikiama vienos ar keleto kalbų (rusų, vokiečių, lenkų, anglų, prancūzų, lotynų) atitikmenų.

Šio straipsnio tikslas – reikšmės ir kilmės atžvilgiais aptarti 505 psichologijos terminus, rastus minėtame *Psichologijos vadovelyje*. Pirmojoje straipsnio dalyje parodomos terminų reikšmės skyrių santykis, antrojoje – kilmės. Kituose straipsniuose ketinama nagrinėti M. Reinio vadovėlio terminų sandarą.

1. TERMINŲ REIKŠMĖ

Psichologijos terminų atranka daryta remiantis tiriamosios medžiagos kontekstu, M. Reinio *Psichologijos vadoveliu* pabaigoje pateiktu trumpu psichologijos terminų žodynėliu ir 1993 m. išleistu *Psichologijos žodynu* (PŽ). Terminai pateikiami taip, kaip yra parašyti šaltinyje, šalia nurodomas puslapis, kur terminas pirmą kartą pavartotas.

Remiantis A. Jacikevičiaus, A. Gučo, E. Rimkutės *Bendrosios psichologijos* kurso vadoveliu ir M. Reinio *Psichologijos vadoveliu*, psichologijos terminai suskirstyti į tokias reikšmines grupes: bendrieji psichologijos terminai, psichologijos šakų pavadinimai, psichologijos dėsniai, teorijų pavadinimai, fiziologinių procesų pavadinimai, psichinių procesų pavadinimai, emocijų ir jausmų pavadinimai, asmenybės psichikos sutrikimų ir charakterio bruožų pavadinimai, pažinimo procesų pavadinimai ir asmenų pavadinimai.

1.1. Bendrieji psichologijos terminai. Šios grupės terminais, kurių yra 40 arba 7,9% visų terminų, įvardijamos bendrosios psichologijos sąvokos, tyrimo metodai, žmogaus psichikos apraiškos ir kt.: *apercepcija* MR 93, *faktorius* MR 94, *grynoji erdvė* MR 149, *priežastis* MR 147, *reprodukcia* MR 72 (šis terminas apibrėžiamas kaip „procesas, kuris mums pagamina jutimą, nors paerzinimo jau nėsama <...>“ MR 72), *sąvokų sintezė* MR 141, *subjektas* MR 141, *substancija* MR 151, *tolydinė erdvė* MR 148, *veiksnys* MR 141, *vienalytė erdvė* MR 148.

Prie bendrijų psichologijos terminų priskirtini *erdvė* MR 147, *laikas* MR 147, *priežastingumas* MR 150, *skaičius* MR 147. Anot M. Reinio, „*erdvės* ir *laiko* sąvokos yra būtinos daiktų ir vyksmų įsivaizdavimo sąlygos. Tokias sąvokas mes vadiname pagrindiniai empirinio pažinimo elementais“ MR 149. Terminas „*skaičius*“ turi empirinę kilmę, t. y. *skaičius* yra gaunamas iš

pojūcių potyrio. <...> *Skaičiaus* sąvoka yra kilusi iš pojūcių daiktų patyrimo ir todėl ji esanti patiriamojo pobūdžio“ MR 150. *Priežastingumo* sąvoką M. Reinys aiškina, kad tai „yra vienas pagrindinių pažinimo elementų“ MR 151. Pasak autoriaus, kiekvienas mokslas turi priežastingumo sąvoką, kuri tvirtina įsitikinimą, kad pasaulyje vyrauja patvarūs dėsniai. Kaip ir gamtos dėsniai visuomet buvo, taip ir priežastingumo sąvoka visada bus MR 150.

Terminą *sintezę* MR 131 M. Reinys lygina su chemijoje vartojamu terminu, kai sudėtingą medžiagą galima suskirstyti į sudedamąsių dalis ir daryti medžiagos analizę. Šis terminas tą patį reiškia ir psichologijoje: „<...> galiame ir protaujamuose vyksmuose vieninius atvaizdus jungti į vienetą ir tuo būdu gauti bendrą atvaizdą ar net ir sąvoką“ MR 131.

Rasta ir kitų bendrujų psichologijos terminų: *doras būdas* MR 197, *eksperimentinė medžiaga* MR 14, *elementarus pažinimo vyksmas* MR 179, *empirinė kilmė* MR 150, *kūno išraiška* MR 160, *pasekamasis vaizdas* MR 54, *protinis mokslas* MR 89, *psichologija* MR 1, *psichologijos eksperimentas* MR 14, *psichologijos mokslas* MR 1, *psichologijos sistema* MR 3, *psichologijos žodis* MR 1, *psichologinė analizė* MR 7, *psichologinė sąlyga* MR 212, *supanašėjimas* MR 131, *tolydinis sielos reiškiniių sąryšis* MR 18.

Paminėtini šios grupės 6 terminai, susiję su siela: *siela* MR 1, *sielos būsena* MR 21, *sielos esmė* MR 2, *sielos ypatybė* MR 2, *sielos jadesys* MR 160, *sielos reiškiniių pažinimas* MR 3. Pasak M. Reinio, *sielos reiškinys* MR 3 – „sielos, arba psichiniai, reiškiniai vadiname mūsų mintis, jausmus, valios nutarimus ir t. t. Jie taipogi vadinasi psichiniai buviniai arba sąmonės būsena“ MR 3. Reikia paminėti, kad M. Reinys vadovelyje pateikia ir lietuvišką termino *psichologija* atitikmenį – *sielotyrą* MR 1. Jo teigimu, „*sielotyros* terminas yra sudarytas pagal įprastą kalbai sudūrimo modelį, nes *psichologija*, arba *sielotyra*, yra psichinių reiškiniių arba sielos gyvenimo mokslas“ MR 1, tačiau lietuviškas atitikmuo pavartotas tik vieną kartą, toliau vartojamas tik *psichologijos* terminas.

1.2. Psichologijos šakų pavadinimai. Šiame skyrelyje apžvelgiами M. Reinio vartojami psichologijos mokslo šakų pavadinimai, kurie lyginami su dabar vartojamais terminais. 11 šios grupės terminų sudaro 2,2% visų terminų: *eksperimentinė psichologija* MR 128, *empirinė psichologija* MR 2, *gyvulių psichologija* MR 10, *jausmų psichologija* MR 20, *masių psichologija* MR 11, *palyginamoji psichologija* MR 10, *pažinimo psichologija* MR 20, *racionalinė psichologija* MR 2, *tautų psichologija* MR 10, *vaiko psichologija* MR 10, *valios psichologija* MR 20.

Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad M. Reinys vartojo terminą *gyvulių psichologija* MR 10, tačiau dabar vartojami terminai – *gyvūnų psichologija*, *zoopsichologija* (PŽ 1993: 329). M. Reinys teigia, kad tiriant mažos kultūros tautos psichologiją, galima išsiaiškinti ir sukaupti nemažai naudingos informacijos apie *masių psichologiją* MR 11 (dabar – *propagandos psichologija* (PŽ 1993: 225). *Tautų psichologija* MR 10 dabar vadinama *tautos psichologija* arba *etnopsichologija* (PŽ 1993: 80).

Ir M. Reinio verstame *Psichologijos vadovėlyje*, ir *Psichologijos žodyne* terminai *empirinė psichologija* MR 2 ir *racionalinė psichologija* MR 2 vartojami sinonimiškai ir aptariami kartu, tik dabar vietoje termino *racionalinė psichologija* vartojama *rationalistinė psichologija*.

Pasak M. Reinio, *palyginamąją psichologiją* MR 10 (dabar – *lyginamoji psichologija*) sudaro tautų psichologijos, gyvulių psichologijos ir vaiko psichologijos duomenys MR 11–12.

1.3. Psichologijos dėsniai, teorijų pavadinimai. Šiame skyrelyje pateikiama 12 psichologijos mokslo terminų (2,4% visų terminų), įvardijančių psichologijos mokslo dėsnius bei teorijas.

Didžiąją šios grupės dalį sudaro psichologijos teorijų pavadinimai (7 terminai): *afektų kilimo teorija* MR 160, *Berkeley'o teorija* MR 120, *galių teorija* MR 16, *Helmholtzo teorija* MR 52, *Heringo teorija* MR 55, *jgimtojo doros jausmo teorija* MR 175, *pėdsakų teorija* MR 75. Šiek tiek mažiau yra psichologijos dėsniai pavadinimų (5 terminai): *Fechnero dėsnis* MR 69, *psichofizinis Webero-Fechnero dėsnis* MR 66, *sielos gyvenimo dėsnis* MR 10, *sielos reiškinių dėsnis* MR 3, *specifinis energijos dėsnis* MR 65. Iš pavyzdžių matyti, kad terminuose asmenvardžiai pateikiami originalia rašyba su lietuviškomis galūnėmis.

1.4. Fiziologinių procesų pavadinimų grupę sudaro 73 terminai (14,4% visų terminų). Jais įvardijama gyvybinė veikla, funkcijos, jų regulavimo mechanizmai, ryšiai su kintančia aplinka: *fiziologija* MR 14, *fiziologinė būsena* MR 164, *fiziologinis reiškinys* MR 21, *fiziologinis vyksmas* MR 158, *grįžtaminis veiksmas* MR 31, *raudonavimas* MR 21, *refleksas* MR 34, *refleksinis veiksmas* MR 31, *refleksinis vyksmas* MR 185, *regėjimo atvaizdas* MR 85, *regėjimo centras* MR 34, *sapnas* MR 79, *snaudulys* MR 214 (greta šio termino vadovėlyje vartojamas sinonimas *driemotuojas* MR 214), *sotumas* MR 39, *susivaldymas* MR 195, *troškulys* MR 39.

Fiziologinius procesus pavadinančių terminų grupėje didžiąją dalį sudaro nervų sistemą apibūdinantys terminai. Jų rasta 20, pvz.: *centrifugalis dirksnis*

MR 31, *centripetalis dirksnis* MR 31, *dirksnių centras* MR 37, *dirksnių erzinimo esmė* MR 29, *dirksnių galų informacija* MR 66, *dirksnių sistema* MR 22, *dirksnių sistemos elementas* MR 25, *įcentrinis dirksnis* MR 31, *išcentrinis dirksnis* MR 31, *išvidinis paerzinimas* MR 39, *išvidinis patyrimas* MR 4, *judinamasis dirksnis* MR 31, *juntamasis dirksnis* MR 31, *klausos dirksnis* MR 37, *lytėjimo dirksnis* MR 58, *regėjimo dirksnis* MR 65, *skonies dirksnis* MR 59. M. Reinio *Psichologijos vadovėlyje* „nervo“ reikšme vartojamas terminas *dirksnis*. Šio termino variantas *dirgsnė* jau vartotas J. Šliūpo darbuose ir V. Kudirkos *Varpo žurnale* (Zemlevičiūtė 2008: 146).

Fiziologinių procesų grupėje nemažai yra sinonimiškų terminų: *judinamieji dirksniai* – *centripetalis dirksnis* MR 31, *įcentrinis dirksnis* MR 31; *juntamieji dirksniai* – *centrifugalis dirksnis* MR 31, *išcentrinis dirksnis* MR 31. Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad pirmenybė teikiama lietuviškos kilmės sinonimams. Reikėtų pastebėti, kad dabar yra vartojami terminai *judinamieji* (*motoriniai*), *juntamieji* (*sensoriniai*) ir *vegetaciniai* (*simpatiniai* arba *parasimpatiniai*) *nervai* (ME 1993: 66).

M. Reinys išskiria keturias gyvų būtybių judesio rūšis, kurioms pavadinti vartoja 8 terminus. Trys rūšys įvardijamos sinoniminiais terminais: *automatingi judesiai* MR 184 – *impulsingi judesiai* MR 184; *refleksingi judesiai* MR 184 – *refleksiniai judesiai* MR 184, *grąžtaminiai judesiai* MR 184; *valingi judesiai* MR 184 – *noringi judesiai* MR 184. Viena judesio rūšis įvardijama be sinonimų – *instinktingi judesiai* MR 184.

Reikia pabrėžti, kad dabar vietoj termino *valingi judesiai* MR 184 arba *noringi judesiai* MR 184 vartojamas terminas *valingieji judesiai* (PŽ 1993: 320).

Fiziologinių procesų grupėje išskirtini lytėjimą apibūdinantys terminai (8 terminai): *erdvė lytėjimo pojūčio atžvilgiu* MR 107, *lytėjimo pojūčio erdvė* MR 107, *lytėjimo bei raumenų atvaizdas* MR 119, *lytėjimo sritis* MR 34, *raumenų bei lytėjimo potyris* MR 121, *raumenų ir lytėjimo padarinys* MR 120. Sinonimiškai vartojami terminai *lytėjimo pojūtis* MR 111 ir *lytėjimo potyris* MR 122.

Tiriama jame šaltinyje rasti 7 terminai, kuriais įvardijamas vienas iš fiziologinių procesų – rega. Dalis M. Reinio vartojamų terminų dabar pasikeitę, pvz.: *dviakas regėjimas* MR 115 arba *binokuliarus regėjimas* MR 115 dabar vadinamas *binokularinė rega* ir *abiakė rega* (PŽ 1993: 44).

Pagal regą erdviniai daiktų santykiai įvardijami terminais *erdvė regėjimo atžvilgiu* MR 112, *regėjimo pojūčio erdvė* MR 107.

Regėjimo procesą įvardija terminas *regėjimo procesas* MR 34.

Prie refleksinių veiksmų priskirtini 4 terminai, pvz.: *atsikosėjimo vyksmas* MR 184, *čiaudėjimas* MR 31, *kosėjimas* MR 32, *mirkčiojimas* MR 32.

Keletu terminų įvardijama kitokia organizmo dalių veikla (jutimas, uoslė, klausą, smegenų veikla): *daiktų dydžio pajutimas* MR 121, *lengvo alsavimo jutimas* MR 39, *pojūtis* MR 4; *kvapsnies atvaizdas* MR 81, *uoslės atvaizdas* MR 85, *uoslės dirksnio galas* MR 59; *klausos atvaizdas* MR 85; *mąstymo galia* MR 18.

Kiti M. Reinio vartojami terminai – *erdvė judesio pojūčio atžvilgiu* MR 107, *judesio atvaizdas* MR 85, *judesio pojūtis* MR 111, *refleksingų judesių tikslumas* MR 184.

1.5. Gausiausią terminų grupę sudaro **psichinių procesų pavadinimai (98 terminai arba 19,4% visų terminų).** Šiai grupei priskiriami terminai, apibūdinantys dinamiškus psichinius reiškinius, kurie susidaro veikiant išoriniams bei vidiniams dirgikliams ir išnyksta jiems nutrūkus.

Psichiniai veiksmai, vyksmai ir reiškiniai įvardijami šiais terminais: *abstrakcijos procesas* MR 93, *anormalus psichinis reiškinys* MR 14, *atitraukimo procesas* MR 93, *aukštasis psichinis veikimas* MR 34, *išorinis valios veiksmas* MR 183, *išvidinis valios veiksmas* MR 183, *pamatinis psichinis vyksmas* MR 183, *protavimo vyksmas* MR 143, *psichikos procesas* MR 5, *psichinis procesas* MR 34, *psichinis reiškinys* MR 1, *psichinis veiksmas* MR 92, *psichinis vyksmas* MR 136, *sudėtingas valios veiksmas* MR 190, *valios reiškinys* MR 15, *valios veiksmas* MR 183, *valios vyksmas* MR 188, *vieninis valios veiksmas* MR 190.

Asociacijos įvardijamos šiais terminais: *asociacija* MR 80, *atvaizdų asociacija* MR 215, *atvaizdų panašumo asociacija* MR 82, *gretutinumo asociacija* MR 81, *kontrasto asociacija* MR 82, *panašumo asociacija* MR 82, *susiekimo atvaizdų asociacija* MR 80.

Rasti 72 kitų psichinių procesų terminai: *abstrakcija* MR 130, *asociacijų perkėlimas* MR 83, *asociacijų visuotinumas* MR 84, *atgaminimas* MR 72, *atitraukimas* MR 132, *atitrauktis* MR 130, *atpažinimas* MR 73, *atsakominumas* MR 198, *atsivaizdavimas* MR 72, *atvaizdavimas* MR 1, *atvaizdų laikymas* MR 74, *atvaizdų pynimasis* MR 79, *bendrasis protavimas* MR 147, *dedukcija* MR 146, *dedukcijos išprotavimas* MR 147, *ekstirpacijos būdas* MR 33, *erdvės pajutimas* MR 118, *garsų analizės galia* MR 41, *indukcija* MR 146, *indukcijos protavimas* MR 147, *introspekcija* MR 4, *įsitikrinimas* MR 178, *įsivaizdavimo galia* MR 18, *išplėtota valia* MR 196, *išprotavimas* MR 146, *įtaiga* MR 216, *ketinimas* MR 192, *konvergencija* MR 113, *linkimas* MR

193, mintis MR 1, noras MR 1, nuovoka MR 32, objektingas realumas MR 142, pagrindinis empirinis pažinimo elementas MR 149, panūdimas MR 189, pasąmonio asociacijos narys MR 83, pažinimas MR 15, pirmykštis psichinis aktas MR 35, pirmykštis sąmonės elementas MR 35, pojūčio tonas MR 38, pojūčių apsirikimas MR 143, potyris MR 12, prisiminimas MR 128, prisispyrimas MR 210, protas MR 2, protavimas MR 3, psichinė galia MR 193, psichinė sudėtis MR 94, psichinis buvimas MR 214, psichinis buvinys MR 3, psichinis pažinimo aktas MR 185, psichinis pažinimo buvinys MR 184, psichinis sugebėjimas MR 212, psichinis vaizdas MR 36, psichinių reiškinių genezė MR 7, psichinių sugebėjimų paveldėjimas MR 209, sąmonė MR 5, sąmonės gelmė MR 80, savisąmonė MR 203, savižiūra MR 4, sqžinė MR 173, svyravimas MR 142, tobūliausia valia MR 196, valios elementas MR 188, valios išplitimas MR 193, valios laisvė MR 198, valios momentas MR 190, valios nusilpnėjimas MR 223, valios nutarimas MR 3, valios plėtotė MR 195, valios sprendimas MR 200, valios veiksmo padarinys MR 183.

M. Reinys vadovelyje vartoja terminą *vaidinių eiga* MR 183, šalia pateikdamas sinonimą *jausmų eiga* MR 183.

Vartojamas ir vienas kitas tarminę formą turintis terminas – vietoje dabartinės bendrinės kalbos įvardžiuotinės formos pasitaiko rytų aukštaičių forma su pabrėžiamaja dalelyte -ai (*Lietuvių kalbos gramatika* 1965: 494), pvz., *atgamintasai vaidinys* MR 144 (dar žr. 1.7, 1.8.1, 1.8.2, 2.3.1).

1.6. Emocijų ir jausmų pavadinimų grupė sudaro 106 terminai (21% visų terminų), pvz.: *emocija* MR 158, *jausmas* MR 1, *asmeninis jausmas* MR 163, *atgaminamasis jausmas* MR 162, *aukštesnis jausmas* MR 158, *grynasis jausmas* MR 154, *pajuntamieji jausmai* MR 168, *pirmykštis jausmas* MR 162, *socialinis jausmas* MR 163, *socialus jausmas* MR 163, *visuomeninis jausmas* MR 163, *žemesnis jausmas* MR 158.

Pasakytina tai, kad M. Reinio klasifikacijoje, atvirkščiai nei dabartinėje, sąvoka *jausmai* reiškė žemesniuosius jausmus, o *emocijos* – aukštesniuosius: „Jei imsime klasifikacijai į pagrindą didesnį ar mažesnį sudėtingumą atvaizdu ir sąvoką, įsipyntusių į jausmus, mes galėsime jausmus suskirstyti į dvi dideli grupei: 1) į žemesnius arba fizinius jausmus ir 2) į vadina muosius aukštesnius jausmus <...> Aukštesnieji jausmai yra vadinami tarp kitko ir emocijomis“ MR 158. Dabartinėje psychologijoje *emocijos* siejamos tiesioginiai šališkais aplinkos reiškinių ir situacijų reikšmių išgyvenimais (PŽ 1993: 75), o *jausmai* – santykiai su tikrove pastoviais išgyvenimais (PŽ 1993: 130).

Vadovėlio autorius kaip pagrindinį terminą vartoja *individualinis jausmas*

ir teikia du jo sinonimus: *individualus jausmas*, *asmeninis jausmas*, plg.: „jausmai, kurie rišasi su vieno asmens gyvybės palaikymu, vadinasi *individualūs* arba *asmeniniai jausmai* <...>“ MR 163. „*Individualiniai jausmai* yra tie, kurie gali būti asmenyse, negyvenančiuose visuomenės gyvenimu <...>“ MR 163. Panaši ir sinonimų *socialinis jausmas*, *socialus jausmas*, *visuomeninis jausmas* vartosena: „Jausmai, kurie yra susipynę su kitų asmenų gyvybės palaikymu, yra vadinami *socialūs*, arba *visuomeniniai, jausmai*“ MR 163. „*Socialiniai jausmai* kyla ir plėtojasi kartu su visuomenės gyvenimu“ 163. Pažymétina, kad dažniau vartojamas terminas *visuomeniniai jausmai*.

Tiriama įvairiose šaltiniuose pateikiamos šios individualių ir visuomeninių jausmų rūšys (38 terminai): *altruistinis jausmas* MR 169, *atsidavimo jausmas* MR 177, *charakteringas doros jausmas* MR 179, *dėkingumo jausmas* MR 177, *Dievo garbės jausmas* MR 177, *Dievo meilės jausmas* MR 177, *Dievo valiai atsidavimo jausmas* MR 177, *dorinės pareigos jausmas* MR 173, *doros jausmas* MR 173, *egoistinis jausmas* MR 168, *elementarus estetinis jausmas* MR 179, *estetikos jausmas* MR 158, *estetinis jausmas* MR 178, *fizinis jausmas* MR 158, *gerovės jausmas* MR 62, *individualinis jausmas* MR 163, *individualus jausmas* MR 163, *intelektinis jausmas* MR 178, *išdidumo jausmas* MR 157, *jėgos jausmas* MR 165, *keršto jausmas* MR 164, *malonumo jausmas* MR 62, *nemalonumo jausmas* MR 38, *nepasitenkinimo jausmas* MR 164, *nesmagumo jausmas* MR 185, *pagarbinimo jausmas* MR 177, *pagarbos jausmas* MR 163, *pareigos jausmas* MR 173, *pasitenkinimo jausmas* MR 165, *pastangos jausmas* MR 192, *patenkinimo jausmas* MR 92, *piknaudžiavimo jausmas* MR 164, *pirminis estetinis jausmas* MR 179, *pykčio jausmas* MR 164, *puikumo jausmas* MR 157, *religijos jausmas* MR 173, *smagumo jausmas* MR 165, *svyravimo jausmas* MR 191.

Prie fiziologinių jausmų priskiriami šie 8 terminai: *baimės jausmas* MR 9, *džiaugsmo jausmas* MR 161, *džiūgavimo jausmas* MR 181, *gėdos jausmas* MR 21, *juokingumo jausmas* MR 181, *kentėjimo jausmas* MR 9, *simpatijos jausmas* MR 168, *skaudėjimo jausmas* MR 153.

Rasti 27 terminai, kurie rodo santykio su aplinka, kitais žmonėmis ir pačiu savimi išgyvenimuis: *aistra* MR 189, *baimė* MR 159, *džiaugsmas* MR 159, *džiūgavimas* MR 159, *gailesys* MR 174, *geidulys* MR 189, *išgąstis* MR 159, *jtūžimas* MR 159, *juokingumas* MR 181, *kančia* MR 165, *kentėjimas* MR 152, *nesmagumas* MR 152, *nuobodulys* MR 128, *nusiminimas* MR 159, *nustebimas* MR 159, *pajaudinimas* MR 191, *palytėjimas* MR 58, *pasibjaujėjimas* MR 159, *pasigailėjimas* MR 174, *patenkinimas* MR 152, *pyktis* MR

159, *sąžinės graužimas* MR 174, *smagumas* MR 152, *sužadinimas* MR 37, *šaltakraujumas* MR 210, *šeimynos simpatija* MR 171, *trokštas* MR 189.

Rasta ir kitų emocijų ir jausmų pavadinimų grupėse terminų (21 terminas), pvz.: *afektas* MR 157, *afektų atmintis* MR 162, *asteninis afektas* MR 159, *doros jausmo kilmė* MR 174, *doros jausmo privalomybė* MR 174, *erzinimas* MR 37, *fiziologiniai jausmų pagrindai* MR 154, *išorinis erzinimas* MR 91, *išorinis paerzinimas* MR 39, *jausmingumas* MR 210, *jausmo išraiška* MR 160, *jausmų atgaminimas* MR 161, *jausmų atmintis* MR 162, *jausmų eiga* MR 183, *jausmų panaujinimas* MR 157, *komingumo jausmo savybė* MR 181, *prisiminimų malonumas* MR 161, *simpatijos mechanizmas* MR 168, *simpatijos plėtotė* MR 171, *steniniai afektais* MR 159.

1.7. Asmenybės psichikos sutrikimų ir charakterio pavadinimų grupei priskiriamas 51 terminas (10,1% visų terminų), įvardijantis įvairius asmenybės psichikos sutrikimus (psichikos, proto, dvasios negalios, taip pat mąstymo, elgesio, jausmų sutrikimai), bei 18 terminų, atspindinčių asmenybės individualumą, savitumą, įgimtų ar įgytų savybių, elgesio ypatybių visumą.

Asmenybės suvokimo sutrikimams įvardyti vadovėlyje vartojama 12 terminų, pvz.: *abulija* MR 223, *altruistinis veiksmas* MR 169, *asmenybės suvokimų iškrypimas* MR 222, *dvasinio „savęs“ vertinimas* MR 204, *fizinio „savęs“ atvaizdas* MR 203, *hiperbulija* MR 224, *iliuzija* MR 143, *kraštutinis prisispyrimas* MR 224, *manija* MR 223, *nenoringes jadesys* MR 184, *nevalingas jadesys* MR 183.

Patologinius suvokimo sutrikimus, tai yra haliucinacijas, žymi 7 terminai: *girdimoji haliucinacija* MR 219, *haliucinacija* MR 79, *haliucinacijos vaidinys* MR 219, *lytéjimo haliucinacija* MR 219, *regimoji haliucinacija* MR 219, *skonies haliucinacija* MR 219, *uoslés haliucinacija* MR 219. *Psichologijos žodyne* nurodyti haliucinacijų rūšių pavadinimai šiek tiek skiriasi nuo M. Reinio vadovėlyje vartojamų haliucinacijų rūšių pavadinimų. Minėtame *Psichologijos žodyne* yra išskirtos regos, klausos, uoslés, skonio, lytos, vidurių ir bendrojo jutimo haliucinacijos. M. Reinys įvardija dvi dažniausiai pasitaikančias haliucinacijų rūšis: *regimoji haliucinacija* ir *girdimoji haliucinacija*.

Rasti 4 kalbos, 3 regos, 2 rašymo, 5 psichikos sutrikimų pavadinimai: *afazija* MR 33, *kalbos kurtumas* MR 220, *kalbos trukdymas* MR 220, *nebylystė* MR 220; *psichinės aklumas* MR 33, *rašto aklumas* MR 221, *spalvų aklumas* MR 54; *agrafija* MR 33, *nerašymas* MR 221; *iškrypimas iš normos* MR 223,

proto iškrypimas MR 222, *psichinė liga* MR 221, *psichinis iškrypimas* MR 219, *psichožé* MR 221.

Asmenybės, jos charakterio bruožams ir pagrindiniams temperamento tipams įvardyti M. Reinio *Psichologijos vadovėlyje* vartojama 18 terminų: *asmenybė* MR 176, *asmenybės tapatybė* MR 206, *charakteris* MR 197, *cholerikas* MR 209, *dvasinė asmenybė* MR 205, *flegmatikas* MR 209, *grjžtaminis charakteris* MR 138, *jdėmingas mokymasis* MR 101, *išmokimo greitumas* MR 89, *logingasai mąstymas* MR 221, *mechaninis charakteris* MR 97, *melandholikas* MR 209, *organinis temperamento pagrindas* MR 210, *refleksinis charakteris* MR 138, *sangvinikas* MR 209, *savasis „aš“* MR 201, „*savęs*“ suvokimas MR 203, *temperamentas* MR 209. Pagrindinio termino *grjžtaminis charakteris* MR 138 sinonimas yra *refleksinis charakteris* MR 138.

1.8. Pažinimo procesų pavadinimų grupė sudaro 108 terminai (21,3% visų terminų).

1.8.1. Dėmesys. Vadovėlyje *dėmesys* MR 90 apibrėžiamas kaip galia, „kurios dėka mes kai kuriuos įspūdžius, veikiančius mūsų sąmonę, pajuntame visai aiškiai ir ryškiai“ MR 90. Vartojami šie dėmesio rūšis įvardijantys terminai: *aktingas dėmesys* MR 91, *aktingasis dėmesys* MR 96, *pasingas dėmesys* MR 91, *pasingasai dėmesys* MR 91. Dabar vartojami kitokie terminai: *nevalingas dėmesys, valingas dėmesys* ir *povalinis dėmesys* (PŽ 1993: 53–54).

Dėmesio atvaizdų kiekybė ir skaičius įvardijami terminais *dėmesio apimtis* MR 91, *dėmesio sąlyga* MR 92, *dėmesio siaurumas* MR 91, *dėmesio tūris* MR 91.

Kiti pažinimo procesų terminai: *aktingojo dėmesio mechanizmas* MR 96, *valingojo dėmesio veiksma* MR 194.

1.8.2. Atmintis. *Psichologijos žodyne* skiriamos keturios atminties rūšys: motorinė, emocinė, vaizdinė ir žodinė (PŽ 1993: 32). Tiriamajame šaltinyje rasta daugiau atminties rūšis įvardijančių terminų: *igimtoji atmintis* MR 98, *intervalų atmintis* MR 88, *klausos atmintis* MR 88, *mechaninė atmintis* MR 89, *muzikinė atmintis* MR 88, *protinė atmintis* MR 89, *proto atmintis* MR 98, *svarstomoji atmintis* MR 101, *tembrų atmintis* MR 88, *tonų atmintis* MR 88, *vaikų atmintis* MR 98, *vaizdų atsiminimas* MR 100, *žodžių atmintis* MR 88. Dalis rūšinių terminų dar turi savo rūšinių terminų. Pavyzdžiu, *klausos atmintį* M. Reinys skiria į smulkesnes grupeles, pvz.: „Tarp asmenų, turinčių klausos atmintį, reikia skirti vienus, turinčius gerą žodžių atmintį, nuo kitų, turinčių gerą muzikinę atmintį. Tarp šių antrųjų reikia skirti turinčius gerą tonų atmintį, intervalų atmintį, tembrų atmintį ir t.t.“ MR 88.

Atminties gerinimui ir lavinimui įvardyti vartojami tokie terminai: *atminties gerinimas* MR 100, *atminties gerinimo technika* MR 99, *atminties lavinimas* MR 100, *atminties plėtotė* MR 97.

M. Reinys išskiria 4 atminties tipus: *girdimasis tipas* MR 86, *judamasai tipas* MR 86, *mišrasai tipas* MR 85, *regimasis tipas* MR 85.

Kiti 12 su atmintimi susijusių terminų: *asmeniniai atminties požymiai* MR 88, *atminties įtempimas* MR 100, *atminties tikslumas* MR 89, *atminties tipas* MR 85, *atminties tūris* MR 89, *atmintis* MR 72, *atsiminimo ilgumas* MR 89, *bendrasis atminties požymis* MR 88, *fiziologinis atminties pagrindas* MR 74, *mnemonika* MR 98, *mnemonikos kritika* MR 99, *mnemonikos priemonė* MR 99.

1.8.3. Nemaža yra **jutimus** įvardijančių terminų grupė (31 terminas). Šios grupės terminai žymi fiziologinius pojūčius: *jutimas* MR 1, *alkio jutimas* MR 61, *alkis* MR 39, *bendrasis jutimas* MR 39, *garso jutimas* MR 37, *girdėjimo jutimas* MR 39, *girdėjimo jutimo eiga* MR 41, *gyvybės jutimas* MR 39, *grynas jutimas* MR 36, *išorinių pojūčių jutimas* MR 204, *judesio jutimas* MR 58, *juokingumo pajutimas* MR 181, *kietumo jutimas* MR 58, *klausos jutimas* MR 64, *koktumo jutimas* MR 61, *kvapsnies jutimas* MR 35, *laiko pajutimas* MR 124, *lytėjimo jutimas* MR 36, *lytimasis deginimo jutimas* MR 153, *nuovargio jutimas* MR 62, *organinis jutimas* MR 39, *pajutimas* MR 71, *palytėjimo jutimas* MR 58, *panaujintasis jutimas* MR 72, *paprastasis šalčio jutimas* MR 59, *pasipriešinimo jutimas* MR 58, *perteikliaus jutimas* MR 61, *priešinimosi jutimas* MR 61, *pusiausvyros jutimas* MR 62, *raumenų jutimas* MR 39, *regėjimo dirksnio jutimas* MR 65.

Pabrėžtina tai, kad terminuose *skonies dirksnių erzintojas* MR 59 ir *uoslės dirksnių erzintojas* MR 59 dirgiklio veiksnys įvardijamas asmenų pavadinimų priesagos *-tojas* vediniu: „skonies dirksnių erzintojai yra skysti kūnai. Kietieji kūnai suminkštėja, susijungia su seilėmis, pasiduoda cheminiam suskilimui; šio suskilimo padariniai erzina skonies dirksnį“ MR 59; „uodžiamąjų kūnų dalelės susiskirsto nosies plėvėje, erzina galinius uoslės dirksnių prietaisus, erzinimas eina prie smagenų ir tokio erzinimo padarinys yra jutimas“ MR 59.

1.8.4. Vadovėlyje rasta 12 terminų, įvardijančių **vaizduotės rūšis ir reiškinius**, pvz.: *atgaminamoji vaizduotė* MR 102, *galinga vaizduotė* MR 106, *kuriamosios vaizduotės mechanizmas* MR 103, *vaizduotės davinys* MR 106, *vaizduotės jėga* MR 105, *vaizduotės kūryba* MR 105, *vaizduotės reiškinys* MR 105.

Šalia pagrindinio termino *vaizduotė* MR 102 sinonimiškai vartojamas

terminas *fantazija* MR 102. Prie termino *gaminamoji vaizduotė* MR 102 M. Reinys pateikia ir sinonimą *kuriamoji vaizduotė* MR 102, tačiau toliau vadovėlyje vartoja tik terminą *kuriamoji vaizduotė*. Lyginant su dabartine psichologijos terminija, matyti, kad vaizduotės rūšių skirstymas yra pakitęs. M. Reinys skyrė atgaminamąją ir gaminamąją vaizduotę, o *Psichologijos žodyne* vaizduotė yra skirstoma į *pasyviąjį* ir *aktyviąjį*, kurios dar skirstomos į smulkesnius porūšius.

1.9. Asmenų pavadinimų grupę sudaro 6 terminai (1,2% visų terminų), kuriais įvardijami su psichologijos mokslu ar darbu susiję asmenys: *empiristas* MR 114 (TŽŽ yra pateiktas tik terminas *empirikas*, kuris reiškia empirizmo šalininką ar žmogų, nesigilinantį į teorijas), *evoliucionistas* MR 175, *genetistas* MR 114, *indeterministas* MR 199, *nativistas* MR 115, *psichologas* MR 9.

Iš surinktų terminų matyti, kad daugiausia yra tokų terminų, kuriais įvardijamos bendrosios psichologijos savykos (40 terminų arba 7,9% visų terminų), psichologijos šakos (11 terminų arba 2,2% visų terminų), psichologijos dėsniai, teorijos (12 terminų sudaro 2,4% visų terminų), fiziologiniai procesai (73 terminai arba 14,4% visų terminų), psichiniai procesai (98 terminai arba 19,4% visų terminų), emocijos ir jausmai (106 terminai arba 21% visų terminų), asmenybės psichikos sutrikimai ir charakterio bruožai (51 terminas arba 10,1% visų terminų), pažinimo procesai (108 terminai arba 21,3% visų terminų), asmenys (6 terminai arba 1,2% visų terminų).

2. TERMINŲ KILMĖ

Šioje straipsnio dalyje aptariama M. Reinio *Psichologijos vadovėlio* vartojamų terminų kilmė. Visi terminai pagal dėmenų kiekį skirstomi į vienažodžius ir sudėtinius psichologijos terminus. Vienažodžių terminų nagrinėjama kilmė, sudėtiniai terminai aptariami pagal dėmenų skaičių, kilmę ir sintaksinius santykius.

Vienažodžių terminų grupei priskiriami 138 terminai, kurie sudaro 27,3% visų terminų. Čia daugiausia yra lietuviškų terminų – 100 (72,4% visų vienažodžių terminų). Gerokai mažiau yra tarptautinių terminų – 38 (27,6% visų vienažodžių terminų). Sudėtinų terminų grupę sudaro 281 dvižodis, 75 trižodžiai ir 11 daugiažodžiai terminų.

2.1. Vienažodžiai lietuviški terminai. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad laisvai versdamas vadovėlių M. Reinys daugiausia vartojo lietuviškus terminus, o šalia tarptautinių terminų pateikdavo lietuviškų sinonimų.

p.vz.: *reprodukcia* MR 72 – *atgaminimas* MR 72, *subjektas* MR 141 – *veiksnys* MR 141, *iliuzija* MR 143 – *pojūčių apsirikimas* MR 143.

Daugiausia rasta psichinius procesus įvardijančių lietuviškų terminų (45 terminai arba 32,6% visų šios grupės terminų): *atavaizdas* MR 72, *atgaminimas* MR 72, *atitraukimas* MR 132, *atpažinimas* MR 73, *atsakomingumas* MR 198, *atsivaizdavimas* MR 72, *atvaizdas* MR 72, *atvaizdavimas* MR 1, *įdomumas* MR 92, *įnirtimas* MR 164, *įsitikrinimas* MR 178, *išdrikimas* MR 96, *isprotavimas* MR 146, *jtaiga* MR 216, *ketinimas* MR 192, *lengvamanybė* MR 210, *linkimas* MR 193, *miegas* MR 214, *mintis* MR 1, *noras* MR 1, *nuovoka* MR 32, *palinkimas* MR 193, *panūdimas* MR 189, *patirtis* MR 13, *patrauka* MR 188, *pažadinimas* MR 191, *pažinimas* MR 15, *pobūdis* MR 197, *potyris* MR 12, *prisiminimas* MR 128, *prisispyrimas* MR 210, *protas* MR 2, *protavimas* MR 3, *sambūvis* MR 125, *sąmonė* MR 5, *sąryšis* MR 141, *savisąmonė* MR 203, *savižiūra* MR 4, *sąžinė* MR 173, *subuvimas* MR 125, *svyrapimas* MR 142, *teigimas* MR 141, *tikrybė* MR 141, *uždusimas* MR 39, *verksmas* MR 168.

Mažesnę grupę sudaro lietuviški emocijų ir jausmų pavadinimai (29): *aistra* MR 189, *baimė* MR 159, *džiaugsmas* MR 159, *džiūgavimas* MR 159, *erzinimas* MR 37, *gailesys* MR 174, *geidulys* MR 189, *išgąstis* MR 159, *jtūžimas* MR 159, *jausmas* MR 1, *jausmingumas* MR 210, *juokingumas* MR 181, *kančia* MR 165, *kentėjimas* MR 152, *nesmagumas* MR 152, *nuobodulys* MR 128, *nusiminimas* MR 159, *nustebimas* MR 159, *pajaudinimas* MR 191, *palytėjimas* MR 58, *pasibjaurėjimas* MR 159, *pasigailėjimas* MR 174, *patenkinimas* MR 152, *pyktis* MR 159, *smagumas* MR 152, *sužadinimas* MR 37, *šaltakraujumas* MR 210, *trokštas* MR 189, *užsigavimas* MR 4.

Po lygiai lietuviškų terminų (po 9) yra bendrijų psichologijos terminų grupėje – *laikas* MR 147, *ariežastingumas* MR 150, *ariežastis* MR 147, *siela* MR 1, *sielotyra* MR 1, *skaicius* MR 147, *sugebėjimas* MR 193, *supanašėjimas* MR 131, *veiksnys* MR 141 – ir fiziologinių procesų pavadinimų grupėje – *čiaudėjimas* MR 31, *kosėjimas* MR 32, *mirkčiojimas* MR 32, *pojūtis* MR 4, *sapnas* MR 79, *snaudulys* MR 214, *sotumas* MR 39, *susivaldymas* MR 195, *troškulys* MR 189.

Kitose grupelėse yra vos po vieną kitą lietuvišką terminą: jutimų – *alkis* MR 39, *jutimas* MR 1, *pajutimas* MR 71, asmenybės psichikos sutrikimų ir charakterio bruožų – *nebylystė* MR 220, *nerašymas* MR 221, dėmesio – *dėmesys* MR 90, atminties – *atmintis* MR 72, vaizduotės pavadinimų – *vaizduotė* MR 102.

2.2. Vienožodžiai tarptautiniai terminai. Remiantis tarptautinių žodžių žodynais (žr. literatūros sąrašą), tarptautiniai vienožodžiai terminai suskirstyti pagal kilmę. Beveik visi tiriamajame šaltinyje vartojami tarptautiniai terminai yra kilę iš lotynų arba graikų kalbų.

2.2.1. Lotyniškos kilmės terminai. Vadovelyje rasta 19 lotyniškos kilmės terminų. Daugiausia jais įvardijami psichiniai procesai, pvz.: *abstrakcija* MR 130 (lot. *abstractio*), *asociacija* MR 80 (lot. *associatio*), *dedukcija* MR 146 (lot. *deductio*), *indukcija* MR 146 (lot. *inductio*), *introspekcija* MR 4 (lot. *introspectio*), *konvergencija* MR 113 (lot. *convergens*), *objektas* MR 205 (lot. *objektus*).

Kitas reikšminės grupeles įvardijantys tarptautiniai terminai, pvz.: *afektas* MR 157 (lot. *affectus*), *apercepcija* MR 93 (lot. *ad + lot. perceptio*), *faktorius* MR 94 (lot. *factor*), *halucinacija* MR 79 (lot. *hallucinatio*), *iliuzija* MR 143 (lot. *illusio*), *nativizmas* MR 114 (lot. *naivus*), *refleksas* MR 34 (lot. *reflexus*), *sangvinikas* MR 209 (lot. *sanguis*), *subjektas* MR 141 (lot. *subjectum*), *substancija* MR 151 (lot. *substantia*), *temperamentas* MR 209 (lot. *temperamentum*).

2.2.2. Graikiškos kilmės terminai. Minėtina 15 graikiškos kilmės terminų: *abulija* MR 223 (gr. *abulia*), *afazija* MR 33 (gr. *aphasia* + gr. *phasis*), *agrafija* MR 33 (gr. *graphō*), *charakteris* MR 197 (gr. *charakter*), *ekstazė* MR 222 (gr. *ekstasis*), *fantazija* MR 102 (gr. *phantasia*), *fiziologija* MR 14 (gr. *physis* + gr. *logija*), *flegmatikas* MR 209 (gr. *phlegmatikos*), *hiperbulija* MR 224 (gr. *hyper* + gr. *bulē*), *manija* 2 MR 23 (gr. *mania*), *melandolikas* MR 209 (gr. *melandolikos*), *mnemonika* MR 98 (gr. *mnēmonikon (technēma)*), *psichologija* (gr. *psichē* + gr. *logos*), *psichozė* MR 221 (gr. *psychosis*), *sintezė* MR 131 (gr. *synthesis*).

Rastas vienas **graikiškos kilmės terminas, gautas per lotynų kalbą:** *cholerikas* MR 209 (lot. *cholericus* < gr. *cholē*).

2.2.3. Prancūziškos kilmės terminai. Prancūziškos kilmės terminas yra *reprodukcia* MR 72 (pranc. *reproduction*). Vadovelyje rasta lotyniškos ir graikiškos kilmės per prancūzų kalbą atėjusių terminų.

Tiriamajame šaltinyje vartojamas **lotyniškos kilmės terminas, gautas per prancūzų kalbą** – *emocija* MR 158 (pranc. *émotion* < lot. *emoveo*) – ir **graikiškos kilmės terminas, gautas per prancūzų kalbą**: *hipnozė* MR 214 (pranc. *hypnose* < gr. *hypnos*). Pažymėtina, kad vadovelyje vieną kartą pavartota forma *hipnoza* MR 10, tačiau jo pabaigoje esančiame terminų žodynelyje pateikiamas tik terminas *hipnozė*, todėl manytina, kad tai korektūros klaida.

2.3. Sudėtiniai dvižodžiai terminai. Kalbant apie sudėtinius dvižodžius terminus, reikia pasakyti, kad pagal dėmenų kilmę daugiausia yra terminų su abiem lietuviškais dėmenimis (171 terminas arba 60,8% šios grupės terminų). Terminų su tarptautiniais dėmenimis yra nedaug (12 terminų arba 4,2% šios grupės terminų). Nemažą sudėtinių terminų dalį sudaro terminai su mišriais dėmenimis (98 terminai arba 35% šios grupės terminų).

2.3.1. Terminai su lietuviškais dėmenimis. Šioje grupėje vyrauja terminai, kurių šalutinis dėmuo yra išreikštas daiktavardžio kilmininku (126 terminai), pvz.: *doros pareiga* MR 174, *jausmų atgaminimas* MR 161, *lytėjimo dirksnis* MR 58, *pykčio jausmas* MR 164, *sielos judesys* MR 160, *šviesos jutimas* MR 64, *vaizdų atsiminimas* MR 100, *valios išplitimas* MR 193, *valios veiksma* MR 183.

Gerokai mažiau yra terminų, kurių šalutinis dėmuo yra išreikštas būdvardžiu arba dalyviu (45 terminai). Pagal šalutinių dėmenų raišką skirtinos šių tipų grupelės:

a) terminai, kurių šalutinis dėmuo išreikštas įvardžiuotiniu arba neįvardžiuotiniu kokybiniu būdvardžiu (16): *doras būdas* MR 197, *galinga vaizduotė* MR 106, *grynas jutimas* MR 36, *grynasis jausmas* MR 154, *grynoji erdvė* MR 149, *įdėmingas mokymasis* MR 101, *loggingasai mąstymas* MR 221, *nemalonus jausmas* MR 128, *nenoringes judesys* MR 184, *nevalingas judesys* MR 183, *noringas judesys* MR 184, *pasingas dėmesys* MR 91, *pasingasai dėmesys* MR 91, *tobūliausia valia* MR 196, *valingas judesys* MR 183, *žemesnis jausmas* MR 158;

b) terminai, kurių šalutinis dėmuo išreikštas santykiniu būdvardžiu (17): *dvasinė asmenybė* MR 205, *dviakas regėjimas* MR 115, *grįžtaminis judesys* MR 184, *grįžtaminis veiksma* MR 31, *įcentrinis dirksnis* MR 31, *išorinis erzinimas* MR 91, *išorinis paerzinimas* MR 39, *išvidinis paerzinimas* MR 39, *išvidinis patyrimas* MR 4, *kraštutinis prisispyrimas* MR 224, *nepriežastinė baimė* MR 161, *pirmykštis jausmas* MR 162, *protinė atmintis* MR 89, *protinis mokslas* MR 89, *tolydinė erdvė* MR 148, *vienalytė erdvė* MR 148, *visuomeninis jausmas* MR 163;

c) terminai, kurių šalutinis dėmuo išreikštas įvardžiuotiniu arba neįvardžiuotiniu neveikiamosios rūšies dalyviu (12): gaminamoji *vaizduotė* MR 102, *girdimasis tipas* MR 86, *igimtoji atmintis* MR 98, *išplėtota valia* MR 196, *judamasai tipas* MR 86, *judinamasis dirksnis* MR 31, *juntamasis dirksnis* MR 31, *kuriamoji vaizduotė* MR 102, *panaujintasis jutimas* MR 72, *pasekamasis vaizdas* MR 54, *svarstomoji galia* MR 33, *svarstomoji mintis* MR 101.

2.3.2. Terminai su tarptautiniais dēmenimis. Šioje grupėje vystauja terminai, kurių šalutinis dēmuo išreikštas daiktavardžio kilmininku (10), pvz.: *abstrakcijos procesas* MR 93, *Helmholtzo teorija* MR 52, *introspekcijos metodė* MR 8, *psichikos procesas* MR 5. Tik pora terminų turi šalutinius dēmenis, išreikštus būdvardžiais: *objektyvi metodė* MR 8, *subjektyvi metodė* MR 8.

2.3.3. Terminai su mišriais dēmenimis. Terminų su mišriais dēmenimis grupę sudaro kelių tipų terminai. Pagal dēmenų raišką matyti, kad šiek tiek daugiau yra terminų, kurių šalutinis dēmuo yra išreikštas būdvardžiu. Šią grupę sudaro:

a) terminai su hibridiniu šalutiniu dēmeniu ir pagrindiniu lietuvišku dēmeniu (39), pvz.: *egoistinis jausmas* MR 168, *eksperimentinė medžiaga* MR 14, *empirinė kilmė* MR 150, *estetinė kūryba* MR 105, *estetinis jausmas* MR 178, *fizinis jausmas* MR 158, *fiziologinė būsena* MR 164, *fiziologinis reiškinys* MR 21, *fiziologinis vyksmas* MR 158, *impulsingas judesys* MR 184, *instinktingas judesys* MR 184, *intelektinis jausmas* MR 178, *išcentrinis dirksnis* MR 31, *mechaninė atmintis* MR 89, *mechaninins mokslas* MR 89, *metafizinė sąvoka* MR 148, *refleksinis judesys* MR 76, *refleksinis veiksmas* MR 31, *refleksinis vyksmas* MR 185, *socialinis jausmas* MR 163;

b) terminai su lietuvišku šalutiniu dēmeniu ir tarptautiniu pagrindiniu dēmeniu (7), pvz.: *girdimoji haliucinacija* MR 219, *grįžtaminis charakteris* MR 138, *kraštininis realizmas* MR 63;

c) terminai su hibridiniu šalutiniu dēmeniu ir tarptautiniu pagrindiniu dēmeniu (7): *eksperimentinė psichologija* MR 128, *empirinė psichologija* MR 2, *mechaninis charakteris* MR 97, *psichinis procesas* MR 34, *psichologinė analizė* MR 7, *racionalinė psichologija* MR 2, *refleksinis charakteris* MR 138;

d) terminai su hibridiniu šalutiniu ir hibridiniu pagrindiniu dēmeniu (2): *objektinė realybė* MR 142, *objektinės realumas* MR 142.

Šiek tiek mažiau yra terminų, kurių šalutinis dēmuo yra išreikštas daiktavardžio kilmininku. Šią grupę sudaro:

a) terminai su tarptautiniu šalutiniu ir lietuvišku pagrindiniu dēmeniu (22), pvz.: *afektų atmintis* MR 162, *ekstirpacijos būdas* MR 33, *estetikos jausmas* MR 158, *Fechnero dėsnis* MR 69, *haliucinacijos vaidinys* MR 219, *indukcijos protavimas* MR 147, *intervalų atmintis* MR 88, *intiucijos krypsnys* MR 175, *lokalisacijos sąvoka* MR 34, *mimikos judesys* MR 160, *tonų atmintis* MR 88, *tonų derinimas* MR 179;

b) terminai su lietuvišku šalutiniu dēmeniu ir tarptautiniu pagrindiniu

dėmeniu (21), pvz.: *dirksnių sistema* MR 22, *galių lokalizacija* MR 34, *galių teorija* MR 16, *gyvulių psichologija* MR 10, *gretutinumo asociacija* MR 81, *jausmų psichologija* MR 20, *vaiko psichologija* MR 10, *valios elementas* MR 188, *valios momentas* MR 190, *valios psichologija* MR 20.

2.4. Sudėtiniai trižodžiai terminai. Beveik pusė visų sudėtinių trižodžių terminų yra su visais lietuviškais dėmenimis (38), pvz.: *asmenybės suvokimų iškrypimas* MR 222, *bendrasis atminties požymis* MR 88, *išorinė paerzinimų rūsis* MR 39, *lengvo alsavimo jutimas* MR 39, *lytimasis deginimo jutimas* MR 153, *paprastasis šalčio jutimas* MR 59.

Sudėtinių trižodžių terminų su mišriais dėmenimis yra beveik tiek pat, kiek ir su visais lietuviškais dėmenimis (37), pvz.: *kuriamosios vaizduotės mechanizmas* MR 103, *specifinis energijos dėsnis* MR 65, *psichinių galių lokalizacija* MR 32.

Sudėtinių trižodžių terminų su tarptautiniais dėmenimis nerasta.

2.5. Sudėtiniai daugiažodžiai terminai. Daugiažodžiai terminai tiriamajame šaltinyje gana reti – rasta 11 daugiažodžių terminų, sudarančių 3,9% visų sudėtinių terminų. Didžiąją sudėtinių daugiažodžių terminų dalį (8) sudaro lietuviškos kilmės terminai: *Dievo valiai atsidavimo jausmas* MR 177, *erdvė judesio pojūčio atžvilgiu* MR 107, *erdvė lytéjimo pojūčio atžvilgiu* MR 107, *esminis protavimo veiksmo pradas* MR 142, *lytéjimo bei raumenų atvaizdas* MR 119, *raumenų bei lytéjimo potyris* MR 121, *raumenų ir lytéjimo padarinys* MR 120, *tolydinis sielos reiškinų sąryšis* MR 18.

Nedaug terminų yra su mišriais dėmenimis (3): *jigimtojo doros jausmo teorija* MR 175, *pagrindinis empirinis pažinimo elementas* MR 149, *psichofizinis Webero-Fechnero dėsnis* MR 66.

IŠVADOS

1. Tiriamas M. Reinio laisvai iš rusų kalbos verstas *Psichologijos vadovėlis* yra svarbus šaltinis ir psichologijos, ir terminologijos požiūriu. Tai pirmas lietuviškas psichologijos vadovėlis, tad galima teigti, kad šiuo vadoveliu padėti ir psichologijos mokslo, ir psichologijos terminijos pagrindai.

2. Reikšminių grupių atžvilgiu matyti, kad vadovėlio terminiją daugiausia sudaro psichinius procesus bei emocijas ir jausmus įvardijantys terminai. Nedidelę terminijos dalį sudaro terminai, kuriais pavadinamos psichologijos šakos, dėsniai, teorijos ir su psichologijos mokslu susiję asmenys.

3. Nemažai daliai psichologijos sąvokų įvardyti M. Reinys vartojo po vieną terminą, bet kai kuriais atvejais pateikė po 2 ar net po 3 sinonimus.

4. Nesunkiai galima pastebėti, kad lyginant su dabartine psichologijos terminija, M. Reinio vartoti terminai gerokai pakito – nemažai terminų nebevartojama, pakito jų klasifikacija.

5. Vadovėlio terminų analizė parodė, kad vertėjas daugiausia vartojo lietuviškus terminus. Lietuviški vienažodžiai ir sudėtiniai terminai sudaro daugiau nei pusę, o tarptautinė terminija – vos dešimtadalį visų aptariamų terminų. Beveik visi tarptautiniai psichoologijos terminai yra kilę iš lotynų ar graikų kalbų, tačiau gana dažnai greta tarptautinių terminų teikiama ir lietuviškų sinonimų.

6. Sudėtinę vadovėlio terminų daugiausia sudaro dvižodžiai terminai. Didžiąją dvižodžių sudėtinių terminų dalį sudaro terminai su abiem lietuviškais dėmenimis ir terminai su mišriais dėmenimis. Pagal sudėtinių dvižodžių terminų dėmenų raišką matyti, kad dažniausiai terminų šalutiniai dėmenys reiškiami daiktavardžio kilmininku. Trižodžiai ir ilgesni sudėtiniai terminai sudaro nežymią sudėtinės terminijos dalį.

ŠALTINIS

MR – Reinys M. *Psichologijos vadovėlis*, Vilnius, 1921.

LITERATŪRA

- Dabartinės lietuvių kalbos žodynas (elektroninis leidimas), 6-as leid. Vilnius, 2006.
Interleksis. Kompiuterinis tarptautinių žodžių žodynas (elektroninis leidimas). Ats. red. A. Kinderys, Vilnius, 2002.
Jacikevičius A., Gučas A., Rimkutė E. Bendroji psichologija, Vilnius, 1986.
Lietuvių kalbos gramatika, I. Vyr. redaktorius K. Ulvydas, Vilnius, 1965.
Lietuvių kalbos žodynas (I–XX, 1941–2002), Vilnius, 2005. Interneto prieiga: <<http://www.lkz.lt>>.
ME 1993: Medicinos enciklopedija II. Vilnius.
PŽ 1993: Psichologijos žodynas. Spec. red. Augis R., Kočiūnas R., Vilnius.
Vaitkevičiutė V. Tarptautinių žodžių žodynas (elektroninis leidimas). Vilnius, 2003.
Zemlevičiutė P. 2008: Lietuviški Vinco Kudirkos medicinos terminai. – Terminologija 15, 142–155.

MEANING AND ORIGIN OF TERMS OF PSYCHOLOGY IN MEČISLOVAS REINYS'

FREELY TRANSLATED "PSICHOLOGIJOS VADOVĖLIS"

This article deals with terminology in the textbook of psychology by one of the first Lithuanian psychologists Mečislovas Reinys. At the beginning of the 20th century there was still no textbook of psychology in Lithuanian. Reinys made a free translation of Georgij Chelpanov's textbook Учебник психологии (для гимназий и самообразования) (Psychology textbook (for gymnasiums and self-education)). Quite a lot of text was Reinys' own. 505 terms from *Psichologijos vadovėlis* (Psychology textbook) published in 1921 were analyzed in respect of origin and meaning.

The terms analyzed allow the conclusion that Reinys mainly used Lithuanian terms. Purely Lithuanian one-word and complex terms make up more than half of the terms analyzed. International terms make up only ten percent of all the terms researched. Almost all international one-word terms came from Latin and Greek.

The majority of terms name emotions and feelings, psychical and physiological processes, processes of cognition. There are several terms naming mental disorders, character types, branches, laws and theories of psychology.

The majority of complex terms are two-word terms. Three-word and longer terms are very rare.

The comparison of terminology used by Reinys and the present terminology of psychology shows that quite a lot of terms fell out of use, their classification changed and new terms emerged.

Gauta 2009-12-07

Rita Katelytė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas: rita.katelyte@lki.lt